

Kisőrsi Zsófia

Faluról városba

*A megkésett iparosodás hatása az ingázó nők munkavállalására Vas megyében, 1960–1970**

„A munkügyi osztály folyosóján úgy kellett sorban állni, mint a gyóntatószékben.”¹

Amióta Magyarországon felmérések készültek² a munkahelyük és lakóhelyük között naponta ingázókról,³ azóta a kereső népességen belüli arányuk folyamatosan nőtt. Ha a bejárást nyolcvan év (1930–2010) távlatában nézzük, azt látjuk, hogy megtízszereződött a naponta ingázók aránya.⁴ Míg hatvan évvel ezelőtt csak minden nyolcadik kereső ingázott, a legutóbbi felmérések szerint már minden harmadik. Az ingázók nemenkénti megoszlásáról csak 1960-tól állnak rendelkezésünkre adatok. Ekkor az ingázók között még csak 18,6% volt a nők aránya. A jelen tanulmány szűk időbeli metszetét adó tíz évben ez az arány majdnem tíz százalékkal nőtt: 1970-re elérte a 27,5%-ot. A növekedés azonban ezután is folytatódott, olyannyira, hogy a legutóbbi népszámlálás szerint a nők aránya az ingázókon belül 0,9%-kal meghaladta a férfiakét.⁵

* A tanulmány elkészítését az Új Nemzeti Kiválósági Program felsőoktatási doktori hallgatói ösztöndíj támogatta (ÚNKP-18-3-1-ELTE-27) ELTE/126536107 (2018).

¹ Interjú Jutkával.

² A népszámlálási kiadványok 1960-tól adtak közre ingázási adatokat, de korábban is készültek, különböző szempontok szerinti felmérések. A Thirring Lajos (1899–1983) által publikált, 1930-ra vonatkozó adatok a legkorábbiak. Ezek szerint 1930-ban az iparforgalmi ingavándorlók az egész keresőnépesség 3,5%-át, 141 490 főt tettek ki, és az iparban foglalkoztatott keresők 12,3%-át jelentették. A következő ismert adat 1956-ra vonatkozott. Ez a felmérés nem tért ki arra, hogy a teljes keresőnépesség hány százalékát adták az ingázók, csak azt említette meg, hogy az iparban dolgozók 24,7%-át tették ki, és 228 000-en voltak. Biztosan csak az állítható, hogy az ingázók keresőnépességen belüli aránya 1930 és 1956 között emelkedett (Thirring 1935; Zala 1958a, 1958b).

³ A jelen írásban az „ingázó”, a „bejáró”, „napi ingázó”, „falusi” kifejezéseket szinonimaként használom, s a kifejezéseken minden esetben azokat értem, akik minden munkanapon lakóhelyükről más településen lévő munkahelyükre utaztak, és munkájuk végeztével visszatértek lakóhelyükre. Amikor a nem naponta, hanem a hetente vagy ritkább időközönként ingázókra gondolok, akkor azt külön jelzem.

⁴ 1960-ban az ország aktív keresőinek 12,5%-át (613 000 főt), tíz évvel később 19,6%-át (977 000 főt), 1980-ban már majdnem a keresők negyedét (24%-át, 1 218 000 főt), a rendszerváltás évében valamivel több mint a keresők negyedét (25,3%-át, 1 144 000 főt), 2001-ben 29,9%-át (1 102 005 főt), a legutóbbi népszámlálás szerint pedig már több mint a keresők harmadát, 34%-át (1 340 831 főt) tették ki az ingázók (1980. évi népszámlálás 33. 8.; 2011. évi népszámlálás 3. 29).

⁵ A nők 1980-ban az ingázók 32%-át, 1990-ben 34,9%-át, 2001-ben 37%-át, 2011-ben 50,9%-át tették ki (1980. évi népszámlálás 33. 8.; 2011. évi népszámlálás 3. 29).

Az ingázók keresőkön belüli arányának és nemenkénti megoszlásának változását nyolcvan évet felölelő távlatban azért fontos itt összegezni, hogy lássuk, a részletesen elemzett 1960 és 1970 közötti tíz év milyen nagyobb társadalmi átalakulásnak volt a része. Az 1930 és 2011 között rendelkezésünkre álló adatok remekül szemléltetik a női és férfiszerepek változását: a nők fokozott munkába állását, a munkahely és lakóhely szétválását, valamint az urbanizáció hatását. De lehet itt utalni a közlekedés fejlődésének, az ipari munkahelyek centralizálásának, illetve decentralizálásának folyamataira, avagy a rendszerváltás utáni időszakban a határon túli munkavállalásra is. Tehát mindazokra a társadalmi változásokra, amelyek általánosságban kísérőjelenségei az iparosodásnak, később pedig az ipar eltűnésének.

A jelen írás elsődleges célja annak a bemutatása, hogy a helyi vezetők hogyan érzékelték a megyei iparosítás ideológiai és gazdasági okokból is tabusított társadalmi hatását: a falusi nők kényszerű ipari munkavállalását. Az elemzés első része ismerteti a helyszínt, a nyugati határ szélén fekvő Vas megyét, és indokolja, miért a már említett időszak (1960–1970) és megye adja a vizsgálat keretét. A folytatásban kiderül, hogy a szocialista iparosodással együtt járó gazdasági fejlődés hogyan taszította a megye női lakosságának nagy részét kiszolgáltatott szerepbe. A tanulmány az ingázó nők munkájával kapcsolatos MSZMP Szombathelyi, illetve Vas Megyei Végrehajtó Bizottság (VB) és Pártbizottság (PB) ülései jegyzőkönyveinek elemzésekor azt vizsgálja, hogy 1) milyen fogalmi készlet jellemezte a városi és megyei vezetők belső kommunikációját, 2) milyen keretekben gondolkoztak ők a városi és a falusi szerepekről, 3) hogyan jelentek meg a nemek társadalmi szerepei, 4) milyen feladatot szántak a bejáró nőknek a megye iparosodásában. A tanulmány célja, hogy választ adjon arra kérdésre, hogyan valósult meg Vas megyében, a hatvanas években a falusi nők munkába állítása.

A kutatás során a Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság, a Vas Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Munkaügyi Osztálya, illetve az MSZMP Vas Megyei Pártbizottság, Végrehajtó Bizottság, a Szombathelyi Városi Párt- és Végrehajtó Bizottság iratanyagát használtam fel.⁶

⁶ Kizárólag a Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság iratanyaga rendezett középszinten. A többi szerv iratanyaga lényegében rendezetlen, és túlnyomó többségét korábban még nem kutatták. Az iratanyag nagy része csak évszámmal ellátott dobozokban található, dobozsám, mutató vagy egyéb tájékozódást segítő segédlet nem áll a kutató rendelkezésére. A hivatkozott iratokat a rajtuk feltüntetett évszámmal együtt neveztem meg, ugyanis egyéb jelzések hiányában ez nyújthatja a legjobb támpontot az irat megtalálásában. A bibliográfiában feltüntetett őrzési egységek számai inkább csak tájékoztató jellegűek, mivel ezek is évenként változnak, s néhol eltűnnek. Általánosságban csak annyi mondható el, hogy az első és második őrzési egység valamelyikében vagy teljesen jelöletlen őrzési egység alatt található az iratok. Itt szeretném megköszönni a lehetőséget a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára munkatársainak, hogy elsőként kutathattam az iratanyagot.

A TÉR ÉS AZ IDŐ

Vas megye a szocialista iparosítást megelőzően a megyék rangsorában közepén helyezkedett el az iparosodási mutatók tekintetében.⁷ Az 1949-es népszámlálás szerint a megye keresőnépességének – 133 288 főnek – alig több mint egynegyede (37 256 fő, 28%) volt nő.⁸ Az iparban foglalkoztatott munkások között még alacsonyabb, 17% volt az arányuk. A megyében az iparban foglalkoztatott munkásnők döntő többsége három iparágban dolgozott: a textil- (43%), a ruházati (21%) és az élelmezési iparban (18%). 1949-ben Szombathelyen az iparban foglalkoztatott munkások között a nők aránya a megyeinél magasabb, 23% volt.⁹ A megyeszékhely esetében az iparban foglalkoztatott munkásnők majdnem kétharmad részét két iparág: a textil- (38%) és a ruházati ipar (29%) szívtá fel, az élelmezési iparban csak kevesebb mint egy százalékuk dolgozott.

1949 és 1960 között a városban ötezer, a megyében tizenháromezer fővel gyarapodott az iparban és építőiparban dolgozók száma.¹⁰ A keresők számának emelkedése – az országos átlagtól¹¹ eltérően – teljes egészében a nők foglalkoztatottságának növekedéséből eredt. A szomszédos megyékkel ellentétben Vas megyében egyre jelentősebb lett a nőtöbbllet: míg 1949-ben 1000 férfira 1030 nő jutott, 1960-ban már 1041.¹² A növekedés azért is volt kiemelkedő, mert eközben az ország többi részén ellenkező volt a tendencia.¹³

⁷ 1949-ben a kereső- és eltartott népességnek országosan a 25%-a volt ipari és bányászati foglalkozású, Vas megyében ez az arány jóval alacsonyabb, 19% körüli volt, s ezzel Vas a megyék rangsorában a kilencedik helyet foglalta el, megelőzve Bács-Kiskun (12%), Szabolcs-Szatmár (12%), Hajdú-Bihar (14%), Tolna (15%), Somogy (15%), Békés (15%) Szolnok (16%), Fejér (17%), Heves (18%) Csongrád (18%) megyéket (1949. évi népszámlálás 12. 36, 291–295).

⁸ 1949. évi népszámlálás 8. 184.

⁹ Az iparban foglalkoztatott munkásnők az összes szombathelyi munkásnőnek körülbelül az egyharmad részét tették ki, az összes női kereső 18%-át alkották, az összes ipari munkásnak pedig a 23%-át jelentették (1949. évi népszámlálás 8/a. 53).

¹⁰ 1960. évi népszámlálás 3k. 26.

¹¹ A legtöbb megyében (Bács-Kiskun, Fejér, Győr-Sopron, Heves, Komárom, Nógrád, Pest, Somogy, Tolna, Veszprém, Zala) a férfi és női keresők száma is emelkedett (1949. évi népszámlálás 8. 24, 34, 54, 64, 74, 84, 94, 104, 114, 124, 134, 144, 154, 164, 174, 184, 194, 204).

¹² Vas megyében a férfi keresők száma a két népszámlálás között azonos volt: 1949-ben 96 032 fő és 1960-ban 96 031 fő. A női keresők száma több mint tizenkétezer fővel, az 1949-ben mért 37 256 főről 1960-ra 49 882 főre nőtt (1949. évi népszámlálás 8. 184; 1960. évi népszámlálás 6. 257; 1949. évi népszámlálás 9. 17).

¹³ 1949 és 1960 között a következőképpen alakult az 1000 férfira jutó nők száma: Zalában 1075-ről 1057-re, Veszprémben 1048-ról 1018-ra csökkent. Országosan ellenkező volt a tendencia: 1000 férfira 1949-ben: 1081, 1960-ban 1073 nő jutott (1960. évi népszámlálás 5. 141; 1949. évi népszámlálás 9. 2; 1960. évi népszámlálás 13. 15).

A munkahelyek többsége ekkor úgy jött létre, hogy elsősorban meglévő épületek¹⁴ lettek hasznosítva, s csak néhány új üzemi beruházás létesült.¹⁵ A befektetések azonban kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy a megyében jelentkező munkaerőnek munkát biztosítsanak, emiatt a hatvanas évek elején továbbra is mezőgazdasági jellegűnek¹⁶ számító Vas megye a dinamikusan fejlődő területek egyik munkaerőforrásává vált. A munkalehetőségek hiánya és a napi ingázás nehézkes volta miatt sokan döntöttek ekkor úgy, hogy más megyében vállalt új munkahelyükhöz közel költöznek. 1960-ra Vas megyét, a szomszédos területekhez¹⁷ képest is, sokan hagyták el: a megyéből elvándoroltak száma 26 000 fővel meghaladta a bevándoroltakét, és 1000 lakosra 92 fő vándorlási veszteség jutott.¹⁸

Azok közül, akik helyben maradtak, egyre többen a napi bejárást választották. 1960-ban Vas megyében 18 368 fő volt a lakóhelyéről naponta ingázó kereső. Ők az összes megyei kereső 14%-át tették ki, ami országos viszonylatban átlagosnak mondható.¹⁹ Döntő többségük (87%-uk) a megyén belül

¹⁴ Az ekkor még alig ötszáz főt foglalkoztató Szombathelyi Cipőgyárban 1950 májusában felszerelték az első futószalagot, 1953-ban pedig gépesítették a szabászatot. A Takarógyárban (1963-tól Lakástextil Vállalat szombathelyi gyáregysége, ismertebb nevén Latex) az ötvenes évek első felében szövődétt építettek, és felújították a fonodát. A többi gyárban kisebb felújításokat tudtak csak végrehajtani, például a szentgotthárdi kaszagyár 1953-ban modernebb berendezéseket kapott, a XII-es Autójavítónak szerelőcsarnokot építettek. 1954-ben a répcelaki Szénsavgyár, 1955-ben a szombathelyi forgácslapgyár építését kezdték meg (Németh 1985: 20). MNL VaML XXXV.7. A város iparának helyzete, fejlődésének iránya a harmadik 5 éves tervben, 1965. 06. 25.

¹⁵ 1958 és 1962 között az ország ipari beruházásainak 1,6%-át, 603 millió forintot kapott a megye. MNL VaML XXXV.1. Tájékoztató a megye gazdasági és politikai helyzetéről, 1962. 05. 23.

¹⁶ Mezőgazdasági jellegűek azok a területek, amelyek keresőinek legalább 40%-a a mezőgazdaság népgazdasági ágához tartozik (1960. évi népszámlálás 6. 14).

¹⁷ A Vas megyei elvándorlási arány magasnak számított a szomszédos megyékhez képest is. A szintén mezőgazdasági jellegű Zalaiban például az említett tizenegy év alatt az elvándoroltak száma 15 900 fővel, a vegyes jellegű Győr-Sopron megyében 16 100 fővel haladta meg a bevándoroltakét. A vegyes jellegű Veszprém megyében a lakosság száma 46 650 fővel emelkedett, és ezer lakosra itt 12 fő vándorlási többlet jutott. Zalaiban ezer lakosra 60 fő, Győr-Sopronban 44 fő vándorlási veszteséget tartottak nyilván. A szintén mezőgazdasági jellegű Tolna megye rendelkezett Vas megyéhez hasonló mutatókkal, itt az elvándoroltak száma 24 000 fővel meghaladta a bevándoroltakét, és ezer lakosra 92 fő vándorlási veszteséget rögzítettek. A legnagyobb vándorlási veszteség az ugyancsak mezőgazdasági jellegű Szabolcs-Szatmárban és a vegyes jellegű Hajdú-Biharban volt. Az előbbire 1000 főre 137 fő, utóbbira 132 fő vándorlási veszteség jutott (1960. évi népszámlálás 3m. 9; 1960. évi népszámlálás 3r. 9; 1960. évi népszámlálás 3s. 9; 1960. évi népszámlálás 3i. 49; 1960. évi népszámlálás 3j. 9; 1960. évi népszámlálás 3h. 9; 1960. évi népszámlálás 9. 49).

¹⁸ Vas megye népességének a száma ekkor stagnált, mivel a 26 000 fős természetes szaporodást kiegyenlítette a 26 000 fős vándorlási különbözet, így a megye népességének a száma 1949-ben 282 958 fő, 1960-ban 282 656 fő volt (1960. évi népszámlálás 5. 139; 1960. évi népszámlálás 3j. 9; 1960. évi népszámlálás 3h. 9).

¹⁹ A szomszédos megyékben is hasonló volt a naponta ingázók aránya: Zalaiban 12%, Veszprém-ben 20%, Győr-Sopronban 17%. Az ország nagy részében 11% (Somogy) és 23% (Komárom) között volt az aktív keresőkön belül a naponta ingázók aránya. Kivételt csak a három dél-al-

vállalt munkát, s a legtöbben Szombathelyen.²⁰ A megyeszékhely aktív keresőinek majdnem 30%-át (7159 főt) a napi bejárók jelentették, akiknek ekkor még elenyésző hányadát, 13%-át (946 fő) alkották csak a nők. Szinte az összes (93%) megyén kívüli munkahelyre naponta ingázó a három szomszédos megyében dolgozott. Közülük is a legtöbben, majdnem minden második ember (48%) Veszprémben.²¹

A Vas megyében is végrehajtott termelőszövetkezet-szervezés (1961. február)²² hatására a képzetlen falusi mezőgazdasági népesség még inkább fogékony lett az ingázó életre, s elkezdett az iparban munkát vállalni.²³ Jól mutatja ezt, hogy míg például Vas megyében 1960 májusában 1424 fő jelentkezett munkára, addig egy évvel később ugyanekkor már több mint kétszer annyian, 2439-en voltak, és közülük csak minden ötödik álláskeresőt tudtak üzemekhez kiközvetíteni.²⁴ A megyei PB-n úgy fogalmaztak: „Kapunk beruházásokat, de sajnos ez még nem tudja megoldani a munkaerő problémánkat.”²⁵

A vezetők a munkaerő-problémák megoldása érdekében a következő szempontokat tartották szem előtt az új gazdaságfejlesztési koncepció kialakításakor: 1) a munkaerő lekötettségének megoldása érdekében minden lehetséges ipartelepítést el kell fogadni, 2) előnyben kell részesíteni a nagyszámú munkaerőt lekötő ipartelepítéseket, 3) minden lehetséges módon ipari fejlesztéseket kell végrehajtani a járási székhelyeken, 4) kiemelten kell foglalkozni a Szombathelyen jelentkező női munkaerő foglalkoztatásának megoldásával.²⁶

A hatvanas évek első harmadában felgyorsult a megyei iparfejlesztés. Amíg az ország ipari termelése 1957 és 1969 között kereken két és félszeresére nőtt, addig a Vas megyei ipar 1970-ben több mint négyszer annyit termelt, mint 1957-ben.²⁷

földi (Bács-Kiskun, Csongrád, Békés), valamint a két keleti (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár) megye jelentett, ahol az 1%-ot sem érte el a naponta ingázók aránya (1960. évi népszámlálás 9. 106–116).

²⁰ 1960. évi népszámlálás 9. 115.

²¹ 1960. évi népszámlálás 9. 49.

²² A tsz-szervezési időszak lezárulásával a megyében létrehozott 263 termelőszövetkezettel és az állami gazdaságokkal együtt az összes földterület 77%-a, a szántóföld 87%-a tartozott a szocialista szektorhoz. Horváth (szerk.) 1962: 214.

²³ A tsz-szervezés falusi társadalomra gyakorolt hatásáról lásd például: Varga 2012a.

²⁴ MNL VaML XXIII.55.a. 339. és 8. doboz.

²⁵ MNL VaML XXXV.1. Tájékoztató a megye gazdasági és politikai helyzetéről, 1962. 05. 23.

²⁶ Novák–Varga 1972: 505.

²⁷ A fejlődés dinamizmusát kitűnően szemlélteti, hogy míg 1957 és 1960 között évente 120 millió forintot, addig az 1960-as évek második felében már 340 millió forintot fordítottak Vas megyében ipari beruházásokra (Rácz 1985). 1959-ben az MSZMP kongresszusa megerősítette a vidéki iparosítási programot, amely során regionális centrumok nagyipari fejlesztését és a kisebb városok iparának bővítését tűzték ki célul. 1960-ban az MSZMP KB jóváhagyta a részletes iparfejlesztési programot, majd a kormány a 3075/1960. sz. határozatában rendelkezett az ipartelepítési irányelvekről. A második és a harmadik ötéves terv során (1961–1970 között) a munkaerő-igényes gyárakat és üzemeket igyekeztek a fejletlen régiókba telepíteni.

Az 1960 és 1970 között megvalósított beruházások során az ipari munkahelyek száma közel húszszerrel lett több.²⁸ A létrejövő állások egyharmada új üzemek²⁹ létesítéséből, kétharmada a régi gyárak bővítéséből származott. Mivel a könnyűiparban rekonstrukciókat és üzembővítéseket hajtottak végre, a könnyűipar súlya az ipartelepítéssel nem csökkent, és nem módosult lényegesen a megyei ipar struktúrája sem. Sőt, a főleg nőket foglalkoztató textilruházati ipar aránya még jobban megnőtt.³⁰ 1949-ben 20% alatt volt a Vas megyei női ipari keresők aránya, 1960-ban már meghaladta a 30%-ot, 1970-ben pedig túllépte a 45%-ot,³¹ miközben az iparban dolgozó férfiak száma csak kis mértékben (11,6%-kal, 6014 fővel) emelkedett.

Az évtized alatt nemcsak az iparban dolgozó aktív keresők nem szerinti megszólásában következett be jelentős arányeltolódás,³² hanem a bejárók között is.³³ Mindemelett az ingázóknak az aktív keresőkön belüli száma és aránya is növekedett: 1970-ben már 14 338 fő ingázott Szombathelyre, így a tíz évvel korábbi, az aktív keresők 30%-át kitevő arány 44%-ra nőtt.³⁴ A megye azonban az újonnan megjelenő munkaerőnek sok esetben így sem tudott munkát biztosítani, s ez ebben az évtizedben Vas megyének újabb, közel 15 000 fős vándorlási veszteséget okozott.

Az 1960-as, 1970-es évtized fordulójára lényegében befejeződött a megye gazdaságának extenzív ipari növekedéssel jellemezhető szakasza.³⁵ Mivel azonban ekkor nem a legmodernebb berendezéseket alkalmazták, ahogy a jelentésekben

A Vas megyéhez hasonló elmaradott térségekbe telepített alacsony technológiai szintű ipar csak a mezőgazdaságot elhagyó keresők egy részét tudta foglalkoztatni (Germuska 2012: 56–57).

²⁸ 1970. évi népszámlálás 4. 18.

²⁹ Az 1960-as évtizedben a megye összesen negyven új ipartelepvel gazdagodott. A telepítésükkel a híradástechnikai alkatrészgyártás, az élelmiszeripari gépgyártás, a kereskedelmi berendezések gyártása és a műanyag-feldolgozás mint új gyártási ágak honosodtak meg a megyében. Ebben az időszakban épült fel például a REMIX Rádiótechnikai Vállalat, az Élelmiszeripari Gépgyár szombathelyi, a Savaria Cipőgyár körmendi telepe, a Vas megyei Ruházati Vállalat vasvári konfekcióüzeme, valamint a Soproni Ruhagyár csepregi egysége (Novák–Varga 1972: 510).

³⁰ 1970-ben Vas megyében a dolgozók több mint fele, 50,7%-a a könnyű-, 34,8%-a a nehéz-, 10,9%-a pedig az élelmiszeriparban dolgozott (Novák–Varga 1972: 508).

³¹ 1970. évi népszámlálás 4. 18. A folyamat ellentétes volt az országos trendekkel, ahol a három évtized alatt ugyan számszerűen emelkedett, de az arányukat tekintve csökkent a nők ipari jelenléte: az 1949-ben mért majd' 50%-ról 1970-re 48% alá csökkent (1970. évi népszámlálás 24. 60).

³² 1970-re az 1000 férfira jutó nők száma a községekben 1036-ról 1019-re csökkent, a városokban 1000 férfira 1046 helyett 1099 nő jutott, a megyei átlag pedig az 1960-ban mért 1041-ről 1970-re 1044-re emelkedett (1970. évi népszámlálás 4. 51).

³³ A nők aránya köztük három év alatt 15%-kal nőtt, így 1963-ra a bejárók csaknem egyharmadát ők tették ki. MNL VaML XXXV.7. Jelentés a KB számára a munkásosztály politikai, gazdasági helyzetéről, 1963. 12. 06.

³⁴ 1980. évi népszámlálás 33. 46–47.

³⁵ MNL VaML XXXV.7. Jelentés az MSZMP KB 1974. március 19–20-ai ülésének a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, 1974. 08. 30.

is fogalmaztak: „Gyakran elavult eszközöket telepítettek tartós termelésre vagy fejlesztésre alkalmatlan épületekbe.”³⁶

1970-re a megye iparának műszaki fejlettsége lényegesen elmaradt a szomszédos területektől, és jóval az országos átlag alatt volt.³⁷ Az elképzeléseknek megfelelően az ipari beruházásoknál tudatosan az élőmunka-igényes, női betanított vagy segédmunkásokat dolgoztató ágazatokat részesítették előnyben. Az 1960-as években a munka termelékenység – az országos tendenciával ellentétben – nem javult számottevően, s ahogy majd a későbbiekben látni fogjuk, ez fontos szempont volt a bejáró nők megítélésében is.

A vizsgálat időkeretét és helyszínét tehát azért képezi a hatvanas évekbeli Vas megye, mert ahogy láthattuk, itt az országostól eltérő módon zajlott az iparfejlesztés. Az ipari beruházások jóval később indultak meg, mint az ország többi vidékén, így 1960-ra nagy arányú munkaképes férfi vándorolt el a megyéből. A megkésve elindult fejlesztési politika is inkább a már meglévő üzemekre és a megye könnyűipari hagyományaira épített, így az elvándorolt férfinépesség nem tért vissza, a nőtöbbség erősödött, s ahogy majd látni fogjuk, ez sajátos helyzetbe sodorta a falusi nőket.

A VÁROSI ÉS MEGYEI VEZETŐ RÉTEG KOMMUNIKÁCIÓJA – A FOGALMI KÉSZLET

Az ingázókról szóló politikai diskurzusok megismerése előtt érdemes megnézni, hogy a megye politikai elitje (a megyei és városi VB- és PB-ülések résztvevői) és az irányításuk alatt álló sajtótermékek (például a megyei napilap, a *Vas Népe*) hogyan kezelték a bejárókat, és főleg az ingázó nőket.

1963-ban az MSZMP Szombathelyi Városi VB ülésén a bejárókról azt a megállapítást tették, hogy: „Politikai tisztánlátásukat akadályozza a még mindig élő kispolgári befolyás, elsősorban saját érdekeik érvényesülése, és csak másodsorban a közösség, a népgazdaság vagy az üzem érdeke.”³⁸ Az országos diskurzusban a „kispolgári” jelzőt jellemzően nem használták az ingázók egyik

³⁶ MNL VaML XXXV.1. Jelentés Vas megye gazdasági fejlődéséről, 1974. 11. 05.

³⁷ Amíg 1970-ben a megye ipari termelésének növekedése mintegy kétszerese volt az országos átlagnak, addig 1975-re azonos lett azzal. A fejlődési dinamikát illetően a megyék sorrendjében a 6. helyről a 15. helyre esett vissza. A technikai színvonalra jellemző volt, hogy az egy foglalkoztatottra jutó bruttó állóeszközérték megyei adata a vidéki átlagnak mintegy felét tette ki. A hullámvölgyet nem csupán a növekedés ütemének visszaesése jelezte, hanem a termelékenység is: itt a megye 9. helyről a 14. helyre esett vissza (Rácz 1985). A hetvenes évek közepére sem javult a helyzet, ekkor úgy fogalmaztak: „A termelés műszaki-technikai színvonala a jelentős fejlesztések és rekonstrukciók ellenére ma még általában alacsony szinten áll.” MNL VaML XXXV.1. Jelentés Vas megye gazdasági fejlődéséről, 1974. 11. 05.

³⁸ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a KB számára a munkásosztály politikai, gazdasági helyzetéről, 1963. 12. 06.

csoportjára sem.³⁹ A beszámoló további részében a bejárókat a „munkásokon belül elkülönülő munkáskategóriának” nevezték. Ez azonban nem volt kőbe vésvé, egy pár évvel később az MSZMP Vas Megyei pártbizottsági ülésén a résztvevők arról beszéltek, hogy újra kellene tárgyalni a munkásosztály fogalmának a kérdését, s úgy szélesíteni a fogalmat, hogy azt ki tudják terjesztetni a bejárókra is. Az tehát, hogy a bejárók teljes mértékben, s egyértelműen a munkásokhoz tartoztak-e, nem volt egyértelmű. A VB- és PB-jegyzőkönyvek tanúsága szerint több felszólalásban elhangzott, hogy: „A bejárókban (a szombathelyi lakosok – K. Zs.) nem munkásokat látnak, hanem parasztokat, így ellenszenvük általában a falu ellen is irányul.”⁴⁰

Az országos diskurzusokból jól ismert „kétlaki”⁴¹ jelzővel Vas megyében is illették a bejárókat.⁴² A bejáró dolgozók földje és terménye állandóan indulatokat generált a szombathelyi, földdel nem rendelkező lakosok és a faluról ingázók között. Ezek az indulatok már régóta jelen voltak, a Rákosi-időszak propagandája pedig minden formában szította a feszültségeket. A városi lakosok irigysége leginkább abból eredt, hogy a faluról bejáró dolgozóknak a fizetésük mellett egyéb jövedelmi forrásuk is volt: a tsz-ben családtagjuk által kapott termény, avagy egyéb fizetség és a háztájiban végzett munkából származó termény. A hatvanas és hetvenes években a vasi sajtó produktumai is leginkább arról számoltak be, hogy a „kétlaki” családok nagyobb jövedelemmel rendelkeztek, mint a csak mezőgazdaságból vagy csak bérből élő munkások. A korszakban inkább csak szűk szakmai közegekben volt elfogadott álláspont, hogy az ingázóknak ugyan több a bevételük, de magasabbak a kiadásai is.⁴³

³⁹ A „kispolgári” kifejezéssel több keresést futtattam végig a *Népszabadság* olyan 1960 és 1970 között publikált cikkeiben, amelyekben a kétlaki, ingázó, bejáró kifejezés is szerepelt. A keresés nem talált olyan cikket, amiben a „kispolgári” kifejezés együtt szerepelt volna az említett fogalmakkal: <https://adplus.arcanum.hu/en/collection/Nepszabadsag/> – utolsó letöltés: 2019. augusztus 10.

⁴⁰ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelésének feladatai, 1968.05.28.

⁴¹ A „kétlaki” fogalom Rákosi-korszakból hozott pejoratív tartalommal rendelkezett. Kutatásom szerint leggyakrabban a következőket értették alatta: 1. a földdel rendelkező, faluban élő, városi gyárban dolgozókat, 2. a földdel nem rendelkező, de faluban élő, városi gyárban dolgozókat, 3. a városban élő, gyárban dolgozó, földdel rendelkezőket, 4. az ingázók minden csoportját, 5. az ingázóknak csak egy bizonyos típusát, 6. a termelőszövetkezetben dolgozó, de ideényjellegű ipari munkába bedolgozó munkavállalókat. *A magyar nyelv értelmező szótárának* 1960-as és 1978-as kiadása szerint a „kétlakinak” a sajtóban volt egy olyan jelentése is: „olyan ipari munkavállaló, aki hivatásszerű foglalkozása mellett, rendszeresen annak kárára, földje művelését is elvégzi”. Példamondatként pedig a következő szerepelt: „Az üzemben nem szívesen alkalmaznak kétlakiakat.” Kisőrsi 2017.

⁴² MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelésének feladatai, 1968. 05. 28.

⁴³ A különböző, ingázókkal foglalkozó tudományterületek művelői között korlátozott volt a párbeszéd. Nem hivatkoztak egymásra, nem ismerték egymás eredményeit (Böhm–Pál 1985: 124–125).

Göllicz László, a MÁV üzemi PB-titkára az egyik városi VB-ülésen, amikor amellet érvelt, hogy a vidékről bejáró dolgozók fejlődésével többet kellene foglalkozni, így fogalmazott: „Mióta a tsz-ek megalakulásával a vidéki vasutasok is leadták a földjüket, ugyanolyan bérből élő munkások lettek, mint a többi városi üzemi munkások.”⁴⁴ Érvelése arra mutatott rá, hogy a bejárók kategorizálásánál az egyik fő szempontot a bevételük összetétele jelentette.⁴⁵

A megyei vezetőség élt a letűnt Rákosi-érát idéző „kétlaki” és „kispolgár” – a korszakban is pejoratívnak számító – kifejezésekkel. Ha nem ezeket a fogalmakat használták, akkor az „ingázó”, „bejáró”, „vidéki munkás”, „faluról bejáró”, „vidéki dolgozó”, „vidéki munkás” elnevezések kerültek elő a „nő” vagy az „asszony” kifejezéssel kiegészítve. A fentebb említett megnevezések mellett az országos sajtóban ritkának számító „falusiak” kifejezés is előkerült. A Vas megyei politikai elit gondolkodásáról a fogalomhasználata alapján elmondható, hogy az ingázókban elsősorban a faluhoz is kötődő, onnan jövedelemmel rendelkező falusit, munkásként dolgozó parasztot látta, mintsem egy új munkásréteget, ezért használta megnevezésükre a „kispolgár”, a „kétlaki” és a „falusi” kifejezéseket.

FALUSI ÉS VÁROSI SZEREPEK

A falusiból városivá válás többféle akadályba is ütközött.⁴⁶ Az alá-fölé rendeltségi viszony a munkavállalás több területén⁴⁷ is megmutatkozott. Jogilag is szabályozták például, hogy a városiak a falusiaknál hamarabb kapjanak jobban fizetett munkát. 1957 januárjában adtak ki utasítást arra vonatkozóan, hogy a tanács

⁴⁴ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a KB számára a munkásosztály politikai, gazdasági helyzetéről, 1963. 12. 06.

⁴⁵ A problematika részletes bemutatása: Varga 2012b.

⁴⁶ A hatvanas években a lakásvásárlás még a városiak számára is rendkívül nehéz volt az óriási ingatlanhiány miatt. Az ágy- és albérletekből szintén kevés állt rendelkezésre, s ami volt, az is túlárzott és általában az egészségre káros volt. A faluból városba költözést tehát nagyon nehéz volt kivitelezni. Azoknak azonban, akiknek ez mégis sikerült, a városivá válás teljes egészében mégsem sikerülhetett. Mind az interjúalanyok elbeszélései, mind a vezetőtestületi ülésjegyzőkönyvek tanúsága szerint a falusi származású munkások huzamosabb városban élésük ellenére a városban születettek szemében mindig is falusiak maradtak. Így a tág értelemben vett falusiak – az aktív ingázók és az esetleg már letelepedett egykori ingázókat is ideértve – mindvégig falusiak maradtak, s ami ezzel együtt járt: a politikai vezetők számára mindvégig alárendelt szerepben voltak. Konrád György és Szelenyi Iván az elsők között foglalkozott a hatvanas évekre jellemző lakáshiánnyal (Szelenyi–Konrád 1971). Ugyanők 1969-ben publikált monográfiájukban tettek közzé elemzést a hatvanas években épült lakótelepek társadalmi rétegződéséről (Szelenyi–Konrád 1969: 21–60).

⁴⁷ Az alá-fölé rendeltségi viszony a falusi és a városi munkások között megmutatkozott abban, hogy míg a városiak válogathattak a munkahelyek között, a faluról érkezettek kénytelenek voltak azokat elvállalni, amiket felajánlottak nekik. Falusi nők ebben az időszakban szinte kizárólag szakképzettséget nem igénylő, betanított munkát végeztek, ezért alacsonyabb fizetést kaptak, és mivel könnyebben pótolhatók voltak, sokkal kevesebb hibát (nem precíz munkavégzést, alkoholfogyasztást, késést stb.) néztek el nekik.

végrehajtó bizottságának Szombathelyen is munkaerő-közvetítő irodákat kell létrehozni, és a vállalatok a teljes munkaerő-igényüket kötelesek itt bejelenteni.⁴⁸

Részletesen szabályozták a munkahelyek bejelentésének és a dolgozók kiközvetítésének a módját. A munkavállaló munkaközvetítő lapját a vállalat köteles volt egy évig megőrizni, s azt ellenőrzés esetén megmutatni. A dolgozóknak a munkaközvetítéshez munkakönyvüket és személyi igazolványukat kellett felmutatniuk. A dolgozók felvételének elbírálását illetően az utasítás így fogalmazott:

„A munkaközvetítésre jelentkező dolgozókat általában jelentkezési sorrendben a szakképzettség és a szociális helyzet figyelembevételével kell munkába közvetíteni. A vállalatok egyes dolgozók személy szerinti közvetítését csak indokolt esetben (speciális szakképzettség, vállalati érdek) kérjék. Dolgozót a munkaközvetítésből kizárni semmilyen címen nem szabad.”⁴⁹

Az 1957-ben kiadott utasítást később többször módosították, de a tanulmány szempontjából lényeges részek nem változtak. Az utasításon a megyei szinten kiadott egyéb határozatokkal tudtak szigorítani. Így tettek Vas megyében is, azt pontosan nem tudni, hogy mikortól,⁵⁰ az azonban biztos, hogy az 1960. márciusban hatályba lépett 3089/1960. számú⁵¹ kormányhatározat előtt is akadályokat gördítettek a szombathelyi gyári munkára vágó falusiak elé.

Az MSZMP Vas Megyei VB Szombathely városra vonatkozó határozata szerint, Szombathelyen községi lakost a vállalatok csak abban az esetben alkalmazhattak, amennyiben valamilyen munkahelyre a Városi Közvetítő Hivatal a vállalatok igényeinek megfelelően munkaerőt közvetíteni nem tudott. Erre az előbbieken bemutatott munkalehetőségek csekély száma miatt igen ritkán volt esély, s ha igen, akkor is csak a legrosszabbnak számító munkák maradtak meg. Ha mégis maradt ilyen munkahely, azt is a korszakban „községi igazolásnak”⁵² hívott dokumentumhoz és ideiglenesen bejelentett szombathelyi lakcím-

⁴⁸ A bejelentéskor meg kellett adni a létszámot, munkakört, munkabért és munkafeltételeket is: 1/1957. (I. 5.) MTH 3.§.

⁴⁹ 1/1957. (I. 5.) számú utasítás. 5. §.

⁵⁰ A 3089/1960. számú kormányhatározat kiküldésekor a Munkaügyi Minisztérium Területi Osztályának feltett kérdésekre adott válaszban a megyei VB munkaügyi osztálya már bevett gyakorlatként számolt be arról, hogy a szombathelyi vállalatok falusi lakosokat csak a későbbiek során kifejtett megszorításokkal alkalmazhattak. MNL VaML XXIII.55.a. 8. d. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítése, 1960. 06. 07.

⁵¹ A 3089/1960. számú, *Az őszi gabonák átteleléséről és az 1960. évi tavaszi mezőgazdasági munkára való felkészülésről* című kormányhatározatot 1960. március 24-én írta alá Münnich Ferenc, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_268_3076_3110/?query=3089&pg=90&layout=s – utolsó letöltés: 2019. augusztus 12.)

⁵² Az igazolás 15 napnál nem lehetett régebbi, és tartalmaznia kellett, hogy az illető munkájára a termelőszövetkezetben nem tartanak igényt, vagy amennyiben nem termelőszövetkezeti közösségben lakott a munkára jelentkező, akkor azt, hogy távozása esetén a szülei vagy testvérei keze-

hez kötötték. Kizárólag csak azoknak a falusiaknak volt minimális esélye gyári munkát vállalni, akik rendelkeztek legalább egy olyan városi kapcsolattal, aki megengedte nekik, hogy bejelentkezzenek a lakásába.

A már említett kormányhatározat 4. pontjára rendkívül sokat hivatkoztak, ami nemcsak a szombathelyi, hanem minden tanácsi irányítás alatt álló vállalatnál történő munkavállalás esetében kötelezővé tette a községi igazolást. Azt azonban a megyékre bízta, hogy ennek pontosan mit kell tartalmaznia.⁵³

Ettől kezdve a falusiaknak még nehezebb volt a városokban elhelyezkedniük. Az igazolást már a munkaközvetítő hivatalban fel kellett mutatni, s azért volt azt különösen nehéz megszerezni, mert szubjektív és objektív tényezőknél is múlott, hogy valaki megkaphatta-e. Nagyban befolyásolta például az, hogy az illető és családja milyen viszonyt ápolt a falu tsz-ének és a tanácsának vezetőségével, valamint hogy az adott falusi vezetőségnek milyen volt a kapcsolata a megyei vezetéssel, a gyárak vezetőségével. Ezek a szubjektív tényezők azért játszhattak nagy szerepet az igazolás kiadásában, mert az objektív tények azt mutatták, hogy ebben az időben a tsz-eknek minden munkáskézre szükségük volt.⁵⁴ Ha egy falusi nő ezeket az akadályokat mind-mind leküzdötte, akkor – ahogy az egyik interjúalanyom fogalmazott – következett csak az, hogy: „A munkaügyi osztály folyosóján úgy kellett sorban állni, mint a gyóntatószékben.”⁵⁵

A falusi nőknek még sorban állás közben is sok hátrányt kellett elszenvedniük. Először is a nem kötelező közvetítés alá eső munkahelyekre is irányítólapot kértek a felvételre jelentkezőktől, hogy minél kevesebb falusi hagyhassa el a tsz-eket.⁵⁶ Másodsor, többször szerepelt olyan a jelentésekben, hogy a „vidéki nyilvántartottak ki lettek szűrve” sorban állás közben. A jelentésekben ugyan ez a kifejezés nincs megmagyarázva, de az oral historynak köszönhetően sejthető, hogy ez mit jelentett. A hivatal előtt kigyózó soron gyakran reggelente végigmentek a hivatal emberei, és minden sorban állótól kérték a személyi igazolványt, a munkakönyvet, a tanácsi igazolást. Azokat a várakozókat, akiknek a szükséges okmányai nem voltak meg, avagy a személyijükben csak vidéki laccím szerepelt, kiállíthatták a sorban állók közül. Köztudott volt, hogy sok, a gyakorlatban falun élő nő rendelkezett szombathelyi laccímmel. Így a hivatal dolgozói a szombathelyi laccím ellenére falusiként kezelték és gyakran elutasították a bejárókat.⁵⁷

lésében lévő földterületet nélküle is meg tudják művelni. Az igazolásokat, melyeket a közvetítő lappal együtt a vállalatok kötelesek voltak megőrizni, általában a termelőszövetkezet elnöke állította ki, és a tanács elnökével együtt írta alá. MNL VaML XXIII.55.a 8. d. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítése, 1960. 06. 07.

⁵³ A Szombathelyi Városi Tanács VB munkaügyi csoportja előírta: az igazolásnak tartalmaznia kell, hogy a munkavállaló földtulajdonnal rendelkezik-e vagy sem, termelőszövetkezeti tag-e, és a termelőszövetkezet a munkájára igényt tart-e. MNL VaML XXIII.55.a 8. d. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítése, 1960. 06. 07.

⁵⁴ A tsz-ek kezdeti munkaerő-problémáiról lásd Varga 2009.

⁵⁵ Interjú Jutkával.

⁵⁶ MNL VaML XXIII.55.a 8. d. Jelentés a Vas megyei Tanács VB Munkaügyi Osztályának 1961. első negyedéves végzett munkájáról, 1961. 04. 08.

⁵⁷ Interjú Jutkával.

A bejárókat mind az öltözetük, mind a beszédmódjuk alapján könnyű volt kiszúrni. Az interjúalanyok elbeszélései szerint a sorban is elkülönültek egymástól. Ráadásul, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, nemegyszer hangzott el VB- és PB-üléseken olyan felszólítás, hogy: „Oda kell hatni, hogy [...] üzemeink első-sorban ne a vidéki munkaerőt vegyék fel dolgozni!”⁵⁸

Az éremnek azonban volt egy másik oldala is: a vállalatoknak ugyanis szükségük volt a bejáró munkásnőkre. Az egész korszakban jellemző volt, hogy a szombathelyi nők leginkább „a Cipőgyárban” szerettek volna elhelyezkedni, s nem fogadták el a Pamutipari Vállalatnál, az Autóközlekedési Vállalatnál (AKÖV) vagy a REMIX-ben (Rádiótechnikai Vállalat) felajánlott állásokat, így ezeket a helyeket „vidékről kellett pótolni”.⁵⁹ Amikor a munkaerő-toborzás során szóba került a bejáró nők helytállása, jellemzően a következőképpen beszéltek róluk:

„Ezek aztán mindenféle fizikai munkát vállalnak, míg a szombathelyi asszonyok válogatnak, nem mennek el a három műszakba. Ezért a Pamutiparban létszámihiány van. Ezért a vállalatok, intézmények igénylik a vidéki munkaerőt.”⁶⁰

Mivel számos üzem esetében szükségszerű volt bejáró nőket alkalmazni, sok esetben a vállalatok azt tették, ami nekik ugyan a legjobb, de a nőknek a legrosszabb volt: tanácsigazolás és munkakönyv nélkül, a hivatalt kikerülve alkalmaztak falusiakat. A nőknek ez azért volt hátrányos, mert így szabálytalanul dolgoztatták őket, és ezért félelemben, kiszolgáltatva kellett nap mint nap munkába járniuk. Abban a tudatban „feketéztek”, hogy bármikor kirúghatják őket, amit mind az elbeszélések, mind a jelentések tanúsága szerint többször meg is tettek.

Ez már 1961-ben sem volt titok a megyei PB- és VB-ülések résztvevői előtt: „Annak ellenére, hogy nagyon sok esetben megtagadják a tanácsigazolások kiadását, sokan eltávoznak a községekből, akiket egyes vállalatok a fennálló rendelkezések ellenére tanácsigazolás nélkül alkalmaznak.”⁶¹ A megye vezetésének azon tagjai, akik a termelőszövetkezetek munkaerő-ellátásában érdekeltek voltak, rendszeresen kértek gyári razziákat.⁶² Mindezek miatt jogosan élt a bejáró munkásnőkben az a félelem, hogyha a vállalatnál ellenőrzésre kerül sor, elbocsátják őket.

A bejáró nők falun tartása a Vas Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya számára is fontos volt. Jól mutatja az ő szemléletüket az az eset, amikor 1962-ben a VB utasította a munkaügyi osztályt és a mezőgazdasági osztályt, hogy végezzenek felmérést arról, honnan tudnának egy-két hónapra munkaerőt átírányítani. A jelentéshez csatolt válaszokból kiderült, hogy sehonnét sem adnak

⁵⁸ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a város munkaerőgazdálkodásának helyzetéről, 1964. 06. 29.

⁵⁹ MNL VaML XXXV.1. A Szombathely Városi Pártbizottság jelentése a munkásosztály helyzetéről szóló KB-határozat végrehajtásának állásáról, 1960.02.16.

⁶⁰ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a város munkaerőgazdálkodásának helyzetéről, 1964. 06. 29.

⁶¹ MNL VaML XXIII.55.a 8.d. Jelentés a Vas Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztályának 1961. negyedik negyedévében végzett munkájáról, 1962. 01. 02.

⁶² MNL VaML XXXV.7. Szóbeli tájékoztató a tsz-szervezés eddigi tapasztalatairól, 1959. 12. 24.

kölcsön munkaerőt. A Vasvári járásban ezt meg is indokolták egy országosan is jól ismert jelenséggel:

„Így előfordulna olyan eset is, hogy ha a dolgozót kiengednék, úgy abban az esetben többé talán soha nem dolgozna a tsz-ben. Mindig arra várna, hogy jönne a tél és ő mehet más népgazdasági munkára dolgozni. Tsz-einkben belátásunk szerint csak romboló munkát végeznénk ezzel, ha illetékesek elmennének dolgozni más területre.”⁶³

Elmondható, hogy a bejáró nők falusi és női mivoltuk miatt is ki voltak szolgáltatva a munkaerőpiacon. Érdemes azonban megnézni azt is, hogyan jelent meg a nemek társadalmi helyzete a bejáró nőkről szóló politikai diskurzusokban.

A NEMEK TÁRSADALMI HELYZETE

A városi és megyei vezetői diskurzusok vizsgálata során megpróbálom megválaszolni, hogy megjelent-e, és ha igen, hogyan a falusi nők igényeinek figyelembevétele. Ehhez kapcsolódóan arra a kérdésre is válaszolok, milyen volt az ingázó nők képviselete, szervezettsége a helyi politikában, majd kitérek arra is, hogy a bejáró nők az üzembe kerülés után mennyire voltak politikailag képezhetőek, szakmailag fejleszthetőek. Legvégül összegzem, milyen szerepekkel és azokhoz kapcsolódóan milyen feladatokkal, elvárásokkal, előítéletekkel ruházták fel a bejáró nőket.

A jelentések tárgyalása során gyakran beszámoltak arról, „hogya egy nő követ el munkája során egy kisebb hibát, azt igyekeznek felnagyítani, azt rögtön megbírálják, de ha ugyanezt férfi követi el, akkor enyhébben ítélik azt el”.⁶⁴ A politikai elit tehát tudott róla, hogy nem egyenlő a bánásmód a férfiak és a nők között.

A falusi nők igényeinek figyelembevételeként lehet tekinteni azokat az intézkedéseket, amelyek az ingázó nők otthoni terheinek csökkentésére irányultak. Még akkor is, ha – miként az a következő idézetből is látszik – nem minden szándék nélkül merültek fel ilyen gondolatok:

„A vidékről bejáró dolgozóknál figyelembe kell venni azt is, hogy nagyon sok a női dolgozó közöttük, és sokszor kényszerhelyzet elé állítanak bennünket. Nagyon nehéz kérdés ezek között kulturális munkát végezni, rábírní őket az önművelésre. Elfoglalja őket a háztartási munka, nagyon jó volna azon lehetőségeken gondolkodni,

⁶³ MNL VaML XXIII.55.a. 8. d. Jelentés a megye munkaerő és foglalkoztatási helyzetéről, 1962. 11. 21.

⁶⁴ MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

hogyan lehetne megkönnyíteni a munkájukat és ezen keresztül kulturális képzettségüket emelni tudnánk.”⁶⁵

Munkájuk könnyítése leginkább arra szorítkozott, hogy a falusi nők számára közös használatra vásároltak például mosógépet, illetve próbálták emelni a gyermekintézmények férőhelyeinek számát.⁶⁶

Ki lehet jelteni, hogy a bejáró nőknek nem volt politikai képviselője.⁶⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy ugyan a bejáró férfiaknak sem volt valódi képviselője, de az ő érdekeiknek egy része (mint például a gyárak által számukra biztosított szakmunkásképzés vagy a férfiak által végzett munkáért járó magasabb kereset) megegyezett a városi férfiakéval, akik rendelkeztek érdekképviseléssel. Az a kevés nő, aki a VB- és PB-üléseken jelen volt, kénytelen volt hallgatni a nők bírálatát. Gyakran a jelen levő városi nők voltak azok, akik elsőként mutogattak bűnbaként a bejáró nőkre ezeken a fórumokon. A falusi és a városi nők érdekei ugyanis sokszor ellentétesek voltak egymással. A városi nők érdekeivel ütközött például a falusi nők szakképzése vagy a gyermekeik szombathelyi gyermekintézményekben való elhelyezése. Mind a városi, mind a falusi interjúalanyaim döntő többsége két különálló csoportként tekintett a falusiakra és a városiakra.

A helyi vezetéstestületi ülések jegyzőkönyveit olvasva akár azt is hihetjük, hogy voltak olyan felszólalók, akik a bejáró nők érdekeit védtek, de hamar kiderül, hogy ezek a hozzászólók inkább saját üzemüket tartották szem előtt. A bejáró nők nem voltak politikailag aktívak, sőt a vezetés számára ők voltak azok, akikre mindig rá lehetett fogni a nem teljesített tervek: „A nők politikai oktatásban való alacsony részvételét a pártszervezetek azzal igyekeznek magyarázni, hogy a női dolgozók egy része vidékről jár be.”⁶⁸ 1962-ben a megyei PB egyik ülésén

⁶⁵ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a vidékről bejáró dolgozók tudatformálásának problematikájáról, 1963. 08. 16.

⁶⁶ Az átfogó néven gyermekintézményeknek nevezett bölcsődék és óvodák nyitvatartási ideje, elhelyezkedése, férőhelyeinek száma gyakran napirendre került, amikor a munkásnőkkel kapcsolatos intézkedéseket tárgyaltak meg a megyei és városi VB-n és PB-n. Egy tárgyevi jelentés szerint 1967-ben sem tudtak több száz jogos igényt teljesíteni, a „jogtalannak” ítélt igényeket pedig nem is számszerűsítették. A részletes jelentés sorra vette, hogy hol, milyen bővítés történt, s a közeljövőben még milyeneket terveztek. Ennek ellenére a bölcsődei és az óvodai férőhelyek száma még 1979-ben sem volt kielégítő. A negyedik ötéves tervidőszakban 1100 óvodai és 145 bölcsődei férőhely létesült. Az ötödik ötéves terv során 260 bölcsődei és 1250 óvodai férőhelyet irányoztak elő. MNL VaML XXXV.7. A Központi Bizottság 1970. februári nőpolitikai határozata végrehajtásának tapasztalatai, 1979. 03. 28.; uo. A női dolgozókat foglalkoztató üzemekben milyen intézkedések történtek az anyák, sokgyermekes családok helyzetének könnyítésére, 1967. 04. 21.

⁶⁷ A bejáró nők többszörösen hátrányos helyzetben voltak. Vas megyében a nők párttagságon belüli aránya az országos átlag alatt, 17% körül volt. Annak ellenére, hogy az üzemek dolgozóinak 75–80%-a nő, a vezető beosztásban dolgozók között csak páran voltak. A megválasztott tanácsstagok kevesebb mint 10%-át alkották nők. MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

⁶⁸ MNL VaML XXXV.1. Agitációs és propaganda tevékenység a nők között a megye textiles üze-meiben, 1962. 01. 09.

hangzott el, hogy: „[a] vállalatok dolgozóinak mintegy 62%-a nő, ugyanakkor a párttagság összetételénél fordított arányt kapunk. A párttagság 62%-a férfi és 38%-a nő.” A VB- és PB-ülésekről készült jelentésekben ugyan a helyi pártvezetés és egyes üzemek igazgatói részéről megjelent az emancipatorikus politika, de azt sokkal inkább ideológiai kényszer, mint a gyakorlati megvalósítás ösztönözte.

A hatvanas évek elején intenzív kampány folyt annak érdekében, hogy a falusi nőket politikailag aktivizálják. A városi VB-n például elfogadásra került egy olyan javaslat, miszerint összeírják azokat a bejárókat, akiknek albérletük van Szombathelyen, hogy az ő esetükben ne fogadják el, hogy munkaidő után nem érnek rá társadalmi munkát végezni.⁶⁹

A bejárók ideológiái „elmaradása” az évtized második felében is téma maradt:

„Ideológiai, politikai műveltségük általában alacsonyabb, mint a városi munkás-ságé. A szombathelyi járásból bejárók 6,5%-a párttag. Jelentős részük nem vesz részt a munkahelyen szervezett ideológiai oktatásban, de távol maradnak az üzem által szervezett általános műveltséget gyarapító rendezvényekről is. [...] A községek társadalmi életében, a vezető testületekben a bejáró dolgozók nincsenek megfelelően bevonva, illetve aránylag kevesen vállalnak rendszeres társadalmi munkát. A fiatalság a KISZ szervezeteken keresztül aktívabban kapcsolódik be a falu társadalmi életé- ben, sőt a KISZ tagság jórésze is a bejáró fiatalokból tevődik ki.”⁷⁰

1968-ban úgy nyilatkoztak a megye vezetői, hogy a „vidékről bejáró dolgozók politikai oktatásával a lakóhelyükön lévő Szakmaközi Bizottság is foglalkoz- zon intenzívebben”.⁷¹

A bejáró nők mindvégig az üzemek politikailag legkevésbé mobilizálható munkásait jelentették. A legtöbb gyárnak nem állt érdekében a betanított vagy segédmunkára felvett nők továbbképzése az extenzív iparosítás időszakában, ami Vas megyében a hetvenes évek közepéig tartott, mert így nagy mennyiségben állt rendelkezésükre olcsó, könnyen lecserélhető, irányítható munkaerő.

Mind az üzemek irányítói, mind a megyei vezetőség tagjai elismerték, hogy nők nincsenek vezető pozíciókban. A megyei pártbizottság egyik tagja egyenesen így fogalmazott:

„A női munka nincs kellő képpen megbecsülve. [...] Sok esetben a nők vezető beosztásba való beállításánál a vezetőket csupán az a szempont vezeti, hogy a statisztika jó legyen, nem nézik meg körültekintően, hogy megfelelő rátermettség van-e,

⁶⁹ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a Nőbizottság munkájáról, 1961. 02. 15.

⁷⁰ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelé- sének feladatai, 1968. 05. 28.

⁷¹ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelé- sének feladatai, 1968. 05. 28.

és később azzal érvelnek, hogy hiába választottuk be a vezetésbe nem tudja megállni a helyét.”⁷²

Szintén ezen a PB-ülésem állapították meg azt, hogy „[m]egyénk üzemi területein, ahol 75–80%-ban nők dolgoznak, alig van [köztük női] vezető beosztású”.⁷³ A legtöbb nőt foglalkoztató üzemben, a szombathelyi cipőgyárban – ahol ráadásul kevés bejáró volt – a női szakmunkások hiányának az okát így indokolták:

„A női szakmunkások száma igen kevés az üzemekben, ennek oka sok esetben az is, hogy bizalmatlanok a vezetők a nőkkel szemben, pedig vannak olyan rátermett nők, akik be tudják tölteni úgy a reájuk háruló munkakört éppen mint a férfiak.”⁷⁴

Az egyik cipőgyári vezető 1970-ben is így nyilatkozott:

„A könnyűipari vállalatoknál általában magas a nők aránya. Pl. nálunk 70%. Hiába próbálkozik vállalatunk a Központi Bizottság állásfoglalással a kongresszusi irányelvek szellemében a bérekben is szintet emelni a női munkaerő nagyobb elismerése címén, amikor az országos iparági besorolások a munkakörökre vonatkozóan eleve lehetetlenné teszik. Pl. egy női szakmunkás szaktudásának legmagasabb fokán sem tudja elérni egy férfi átlagos, de gépen dolgozó szakmunkás bérét.”⁷⁵

Annak ellenére, hogy a vezetők sem az üzemekben, sem a politikában nem szántak szerepet a bejáró nőknek, meglehetősen komoly, a társadalmat döntő módon befolyásolni tudó befolyást tulajdonítottak nekik. A „felvilágosítás” kifejezést nagyon gyakran használták velük kapcsolatban:

„A dolgozó nők nagy része háziasszonyból (sokszor faluból) lesz dolgozó. A házi munkáját továbbra is a régi módon akarja folytatni, s így kerül nem is kicsi időzavarba. Ki világosítja fel a helyes időbeosztásról, a családellátás megkönnyítésének módjáról? Vagy szükségszerű, hogy ki-ki a saját módján tanulja meg?”⁷⁶

Az idézethez hasonlóan e témában a megyei vezetők részéről általában reálisnak tekinthető munkahelyi és életvezetési problémák kerültek középpontba.

⁷² MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

⁷³ MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

⁷⁴ MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

⁷⁵ MNL VaML XXXV.7. Az MSZMP Szombathely Városi Bizottsága beszámolója a kongresszusi irányelvek és szervezeti szabályzat tervezete vitáinak tapasztalatairól, 1970. 10. 16.

⁷⁶ MNL VaML XVII.1201.c. 77. d. A dolgozó nők helyzetének vizsgálatáról készült összefoglaló jelentés megtárgyalása, 1968. 07. 04.

De ahogy azt majd a következő sorokból is láthatjuk, főleg a csak egy-egy napirendi pont megvitatására meghívott hozzászólók véleményeit inkább a szocialista ideológiának való megfelelés, mintsem a valós problémák megoldására való törekvés motiválhatta. 1961-ben egy olyan megyei PB-ülésen, amelyen az egyik napirendi pont a nők gazdasági, társadalmi helyzetét tárgyalta a megyében, minden felszólaló egyetértett abban, hogy „[a] családban, környezetben a nők viszik a szót, tehát rendkívül nagy jelentőségű a nőkkel való társadalompolitikai, kultúrpolitikai foglalkozás. Az egységes, osztály nélküli társadalom kialakítása 90%-ban a nőkön múlik.” Ezen az ülésen részt vett Erdei Lászlóné, az Országos Nőtanács titkára is, aki a vitához ekképpen szólott hozzá:

„A nők politikai nevelése azért is nagyon fontos, mert a nők lényegesen befolyásolni tudják a családi állásfoglalást. [...] A gazdasági életben, a tudatformálásban előttünk álló feladatok megvalósítása nagy mértékben attól függ, hogy hogyan tudunk a nők körében végzett politikai munka, nevelés terén előbbre jutni. [...] Az egyenjogúság kérdése nem a nők-férfiak harcának kérdése, hanem a régi és az új harca. A régi és az új összeütközéséből keletkező konfliktusok azok, amelyekkel mi találkozunk és ezt nem szabad leszűkíteni és átvinni a nő és férfi harcára. [...] Igazuk van abban az elvtársaknak, hogy a nők körében a konzervativizmus fokozott mértékben megvan. Nagyon nehéz ezen a téren előbbre jutnunk, mert egész szemléletünket, gondolkodásmódjunkt kell megváltoztatni. [...] Én azt hiszem, hogy egyetérttek az elvtársakkal abba, hogy az egész nőkérdés, a nők közötti politikai munka, kulturális-nevelőmunka megjavítása, fokozása nem lehet egyedül a nőmozgalom feladata. A nőmozgalom tömegszervezetei – tömegmunka – és a nőkérdésben segítőtje a [sic!] pártnak, felelőssége van, de nem egyedül kell a feladatokat megoldania, hanem a pártszervezetek és a többi tömegszervezetek segítségével.”⁷⁷

A megyei nőpolitikának az elsődleges feladata a bejáró nők elérése volt, mivel úgy gondolták, hogy ők vannak a legnagyobb hatással a vidék társadalmára. Annak ellenére, hogy elismerték, a falusi nőknek nagy a befolyása a családokra, a városi nőkhöz képest mégis másodrendűként kezelték őket. A város vezetői a falusi nőkre leginkább a szocialista eszmék terjesztőiként tekintettek. Téglá Antalné a már említett PB-ülésen így fogalmazott: „Az üzemben dolgozó asszonyok sok segítséget tudnának nyújtani a falusi asszonyok felvilágosításában, ha több lehetőségük lenne a faluról való kijutásra.”⁷⁸

⁷⁷ MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

⁷⁸ MNL VaML XXXV.1. A nők gazdasági, társadalmi helyzete a megyében és politikai nevelésük, 1961. 06. 23.

A BEJÁRÓ NŐKRE OSZTOTT SZEREPEK

1960-ban felmérést tartottak a megyei tanács felügyelete alá tartozó ipari, építőipari, élelmiszeripari és szolgáltató vállalatoknál foglalkoztatott nők és fiatalok munkaköreit illetően. A vizsgálatról készült jelentésben az 1004/1953. számú, *Az anya és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről* című minisztertanácsi határozatra olyan jogszabályként hivatkoztak, amely meghatározta az egészségre ártalmas és a nők foglalkoztatását tiltó munkaköröket.⁷⁹ Az eredmény szerint:

„Az ipar területén a Vas megyei Építőanyagipari és Téglagyári üzeméinél található olyan munkakör, mint pl. a nyerstéglagyártásnál a kocscitolás, amelyben egyébként a nők foglalkoztatása a Munkatörvénykönyve és a szociális normákban előírt követelményeknek megfelel, de megerőltető fizikai munkának számít. A koci súlya kb. 420 kg, amely mint ilyen súly nem női munkaerőnek való. Gépesítés folytán állandóan csökken ebben a munkakörben a nők száma, de jelenleg még mindig mintegy 30 fő női dolgozó végez kocscitolást a téglagyárakban. 1958-ban 70 fő volt ebben a munkakörben foglalkoztatva, 1961-ben 20 főre csökkent az itt foglalkoztatott női dolgozók száma.”⁸⁰

A jelentés alapján 1960-ban harminc nő végzett megterhelő fizikai munkát, s a tervek arról szóltak, hogy az ő számukat is igyekeznek csökkenteni. 1964-ből a városi MSZMP-jegyzőkönyvek arról számolnak be, hogy a munkáshiány, főleg a segédmunkáshiány a nehéz fizikai munkát igénylő munkahelyeken (az építő- és a vasiparban) és a vasútnál jelentkezett. Ezért a hatvanas évek közepére Vas megyében a vállalatoknak – „fokozott mértékben” – fel kellett mérnie, hogy melyek azok a munkahelyek, amelyeket eddig férfiak töltöttek be, de nők is tudnának ott dolgozni. Követendő példaként említették az Élelmiszeripari Gépgyárban betanított lakatosként és hegesztőként foglalkoztatott nőket:

„A Vas megyei Ruházati Vállalatnál a vasalás gépesítésével is lehetőség nyílik nagyobb mértékben nők alkalmazására. A Vendéglátó Vállalat az espressók és espresso jellegű cukrászdákból a férfi munkaerőket teljesen kivonja és nőekkel helyettesíti őket. A Rádió és Villamossági KTSZ, amennyiben megtudja oldani a szalagszerű motor-

⁷⁹ Az 1953-as határozat azonban csak ennyit tett kötelezővé: „Minden miniszter az egészségügyi miniszterrel és az illetékes szakszervezettel egyetértésben 30 napon belül szabályozza, hogy melyek azok a nők egészségére ártalmas munkakörök, amelyekben nőket foglalkoztatni nem szabad. Ezekbe a munkakörökbe nőt újonnan alkalmazni 1953. március 1. napja után tilos; az ilyen munkakörökben jelenleg dolgozó nőket pedig 1953. július hó végéig más, nők számára alkalmas munkakörbe kell áthelyezni. [...] E rendelkezéseik végrehajtása érdekében az illetékes miniszterek az egészségügyi miniszterrel és az illetékes szakszervezettel egyetértésben 30 napon belül határozzák meg azokat a munkaköröket, amelyekben terhes nő nem foglalkoztatható.” 1004/1953. (II.8.) MT. sz. hat.

⁸⁰ MNL VaML XVII.1201.c. 77. d. A dolgozó nők helyzetének vizsgálatáról készült összefoglaló jelentés megtárgyalása, 1968. 07. 04.

tekerceslés és motorjavítás kérdését, úgy tervbe vették, hogy ezeken a területeken is nagyobb mértékben alkalmaznak női munkaerőt. A VASÉP, ahogy már fentebb említettük kőműves segéd munkásként kíván nőket alkalmazni, azonban e területen hivatkozva a munkavégzés nehéz körülményeire a nők elhelyezése nem teljes mértékben indokolt.”⁸¹

Azon a városi VB-ülésen, amikor a fenti állításokat tartalmazó jelentést elfogadták, magától értetődően beszéltek arról, hogy az építőiparban egyes kőműves munkás helyeket bejáró nőkkel töltenek fel. Az egyetlen problémát ennek kapcsán abban látták, hogy nem akarnak hosszú távon itt dolgozni a bejárók. Már 1963-ban is készült olyan jelentés, amely azt állította, hogy az ingázók fluktuációja nagyobb, mint a városi dolgozóké. Források hiányában nem lehet eldönteni, hogy ez így lehetett-e. Fontos azonban, hogy a megyei és városi vezetés ezt tényként kezelte:

„Az alacsony kereset miatt ennek a rétegnek a fluktuációja a legnagyobb. A Fűrészüzemben, az Építőiparban stb. olyan problémákat vetettek fel, hogy »igyekszünk más munkahelyen elhelyezkedni«, ahol magasabb kereseti lehetőségeket tudnak biztosítani maguknak és családjuknak.”⁸²

A munkakörök egészségre ártalmas voltára ugyanakkor sem 1963-ban, sem később nem tértek ki. Azt is közismert tényként emlegették, hogy „nehezebb fizikai munkát a helybeliek csak kisszámban fogadnak el [... az] üzemek főleg vidéki munkaerővel biztosítják szükségletüket”.⁸³

Az 1964-es keltezésű jelentés egyenesen a Rákosi-korszakot idézi. Az 1951-es belügyminiszteri rendeletben ugyanaz volt az irányelv, mint 1964-ben Vas megyében: „a nőket nemcsak azokban a munkakörökben foglalkoztassák, amelyekre ideig is nőkkel töltötték be, hanem – kivéve azokat a munkaköröket, amelyekre a nők fizikumuknál fogva nem alkalmasak – minden munkakörbe helyezzenek nőket.”⁸⁴

Az 1951-es rendelethez csatolt munkahelyjegyzékben, ahol azok a szakmák voltak felsorolva, amelyekben női munkaerő alkalmazható, majdnem csak ugyanazok a munkakörök (mint például az esztergályozás és hegesztés) szerepeltek, amelyek az 1964-ben keletkezett jelentésben. Sőt, az 1951-es határozat a téglagyártásnál még szigorúbb a szabályozást⁸⁵ követelt meg, mint amit Vas

⁸¹ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a város munkaerő és munkaerőgazdálkodásának helyzetéről, 1964. 05. 22.

⁸² MNL VaML XXXV.7. Jelentés a KB számára a munkásosztály politikai, gazdasági helyzetéről, 1963. 12. 06.

⁸³ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a város munkaerő és munkaerőgazdálkodásának helyzetéről, 1964. 05. 22.

⁸⁴ 13.304/1951. B.M. HIG. (BK. 5.)

⁸⁵ Nőket a téglagyártás esetében a következő munkakörökben alkalmazhattak: présház, szárítószín-takarítás, deszkarakás, homokozás, cserép- és téglaválogatás, osztályozás, száraztéglak-

megyében alkalmaztak 1964-ben. Az 1951-es rendelet megtiltotta például a nők számára a vasaló munkakört, a '64-es gépesítés után már javasolta. Az 1951-es jegyzéken ugyan még nem szerepelt, de az 1964-es már megjelent a lakatos állás is. Ezt a pozíciót azonban szintén tekinthetjük tipikus ötvenes évekre jellemző munkakörnek, a *Nők Lapjának* 1950-ben indított „Szakmunkások leszünk” rovata is rendszeresen hirdette. A felsorolt, nehéz fizikai munkát igénylő munkakörök ráadásul alulfizetettek voltak.⁸⁶

A megye vezetése általában azzal próbálta meg elkendőzni az ingázó nők alacsony bérét, hogy az „otthoni kereseti lehetőség kiegészíti az üzemi illetményt”.⁸⁷ Ez a későbbiek során is bevett érv maradt, sokszor említették, hogy „[t]öbbségük sertést vág, baromfit tart, zöldség-gyümölcs szükségletük általában saját területeiken megterem”.⁸⁸ A városi munkások szerint ugyanakkor a falusiak miatt voltak alacsonyban a bérek, ami konfliktust okozott közöttük:

„A faluról bejáró dolgozókkal szemben – főleg az építőiparban – bizonyos ellenszenvvel viseltetnek a városban lakó munkások. A faluról bejárókat okozzák azért, mert nem emelkedik a lehetőséghez képest a keresetük. [...] A falusiak hajlandók alacsonyabb keresetért is munkát vállalni, mert odahaza is van a családnak jövedelme.”⁸⁹

Először 1968-ban ismerték el a városi és megyei vezetők, hogy számukra hasznos, hogy szakképzetlen, olcsó, női munkaerő áll rendelkezésre, és szeretnék ezt az állapotot fenntartani:

„A nők szakképzettsége arányaiban alacsonyabb a férfiakénál, azonban a megyében túlsúlyban lévő könnyűipar, az automatizálás és szalagrendszer nem is igényli mindig a hároméves szakképzést. Többségük betanított munkás. A szakképzettség helyzete kétségkívül összefüggésben van a bérhellyel, de ebben szerepe

zalozás, sárkésztetés, sárfelhordás, téglavágó asztalnál elszedés és kocsira rakás, téglaprés-etetés, csilletolás, kiborítás (nem meredek pályán), szénfelhordásnál segítség (lapátolás), behordásnál, kihordásnál adogatás, kamratszítítás, adminisztrációs teendők ellátása. 13.304/1951. B.M. HIG. (BK. 5.).

⁸⁶ 1969-ben az iparban foglalkoztatott munkások egy főre jutó havi keresete (1642 Ft) Vas megyében elmaradt az országos átlagtól (1915 Ft). Míg például a falusi nőket nagy arányban foglalkoztató Remixben az átlagkereset 1355 Ft volt, addig a városi nőkre építő Cipőgyárban 1590 Ft. Ráadásul utóbbi munkahelyen jobb körülmények között dolgoztak a nők. De férfiakat és városiakat nagy arányban foglalkoztató gyárakban (például a Keripar 3.sz.) az átlagbér 1920 Ft körül mozgott. MNL VaML XXXV.7. Szombathely város 1969. évi gazdasági helyzete, a gazdálkodás tapasztalatai és az 1970. évi gazdaság-politikai feladatok, 1970. 01. 30.

⁸⁷ MNL VaML XXXV.7. Jelentés a KB számára a munkásosztály politikai, gazdasági helyzetéről, 1963. 12. 06.

⁸⁸ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelésének feladatai, 1968. 05. 28.

⁸⁹ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelésének feladatai, 1968. 05. 28.

van a könnyűiparban kialakult alacsony bérezési normatíváknak is. Ebből adódik az a helyzet, hogy a nők keresete többségében alacsonyabb a férfiakénál.”⁹⁰

1968-ban még mindig nagy számban voltak a megyében munkát kereső nők:

„Megyénkben is mintegy 1300 a munkát kereső nők száma. Bár a megye területén sok a könnyűipari üzem, melynek legtöbbször állandóan bővül, még sem képes a munkát kereső nők számának jelentős csökkentésére. Az elmúlt három év alatt ugyan 1164 nő részére tudtunk munkahelyet biztosítani, de a munkára helyezett nők nagy részének csak ideiglenes munkahely jutott, így mint munkát keresők újra jelentkezni fognak.”⁹¹

Gonda György⁹² 1971-ben fogalmazta meg először a megye későbbiekben is meghatározó problémáját, s már ekkor változást sürgetett: „Megyénkben rendkívül magas a betanított munkások aránya és ez szabja meg a jelenlegi helyzetet. Keresni kell a lehetőségét annak, hogy a lányok és a fiatalasszonyok szakmát tanuljanak.”⁹³ Egy 1971-es PB-ülésem azt állították, hogy „jelenleg a dolgozó nőknek csak 4%-a szakképzett”, de akkor már az üzemek „több-kevesebb sikerrel” keresték a lehetőséget a nők üzemen belüli és munkaidőben történő szakképzésének megoldására. Ekkor vetődött fel először a három műszak megszüntetésének ötlete is. Bár minden felszólaló támogatta, hogy amint lehetőség lesz rá, meg kell szüntetni a három műszakot, a PB konklúziója végül ez lett:

„Az éjszakai műszakokban dolgozók egy részének helyzetén könnyíteni azért is nehéz, mert a családanyák jelentős része ragaszkodik ahhoz az éjszakai pótlék miatt. Gazdasági következmények miatt a három műszak megszüntetésére csak hosszabb távon nyílik majd lehetőség.”⁹⁴

* * *

Az ötvenes években elmaradt ipari beruházások következtében Vas megye jelentős hátrányban volt a szomszédos megyékhez képest a gyári munkalehetősé-

⁹⁰ MNL VaML XXXV.1. A munkásosztály helyzete, társadalmi, politikai szerepe további növelésének feladatai, 1968. 05. 28.

⁹¹ MNL VaML XVII.1201.c. 77. d. A dolgozó nők helyzetének vizsgálatáról készült összefoglaló jelentés megtárgyalása, 1968. 07. 04.

⁹² A szombathelyi származású Gonda György (1923–2000) politikai karrierje során számos magas rangú tisztséget betöltött. Több mint két évtizedig, 1957-től 1978-ig volt Vas Megye Tanácsának elnöke. Vasí Szemle Szerkesztő Bizottság 1993.

⁹³ MNL VaML XXXV.1. A KB nőpolitikai határozatának végrehajtására készített intézkedési terv teljesítésének tapasztalatai, 1971. 03. 16.

⁹⁴ MNL VaML XXXV.1. A KB nőpolitikai határozatának végrehajtására készített intézkedési terv teljesítésének tapasztalatai, 1971. 03. 16.

gek számát illetően, emiatt jelentős számú munkaképes korú férfi vándorolt el a megyéből. A tsz-szervezés pedig azzal súlyosbította a munkaerő-problémát, hogy a kollektivizálás hatására nagyszámú képzetlen női munkaerő kívánt gyári munkát vállalni. Nemcsak az üzemi elhelyezésük, hanem lakhatásuk, utaztatásuk is komoly feladat elé állította a megye vezetőit. A hatvanas és hetvenes években Szombathely vezetőinek az egyik legnagyobb kihívást az egyre nagyobb számban rendelkezésre álló, képzetlen, olcsó női munkaerő foglalkoztatásának megoldása jelentette.

A mezőgazdaságért lobbizók érdeke azt kívánta, hogy minél kevesebb falusi nő vállaljon ipari munkát,⁹⁵ és szép számmal akadtak olyanok is – például a három műszakos gyárak vezetői –, akiknek az érdeke pont ellenkező volt. A két táborban talán csak az volt a közös, hogy a falusi nők érdekeivel senki sem törődött. A bejárókat nagy számban és arányban foglalkoztató gyárak gyakran a szükséges papírok nélkül, a jogszabályokat is megkerülve alkalmazták a vidéki munkaerőt, köztük a bejáró nőket. A falusiak kiszolgáltatott helyzetük miatt állandó félelemben és megfelelési kényszerben dolgoztak. A falun marasztalásban érdekeltek pedig minden lehetséges, jogilag engedélyezett (például kötelező közvetítés) vagy jogilag szürke zónának tekinthető módon (például az „ál” szombathelyi lakcímeik kiszűrésével) próbálták megakadályozni a bejárók munkavállalását. Ez a körülmény szintén a falusiak kiszolgáltatott helyzetét erősítette.

Ahogy azt a megyei politikai vezetők fogalomhasználatából láthattuk, a bejáró nőket mindvégig tudatosan megkülönböztették a városi születésűektől, leginkább földjük és a mezőgazdaságból származó bevételük alapján. A nők és a férfiak között is tudatosan fenntartották a hierarchiát mind a politikai irányításban, mind a közeleti tevékenységek szervezésében. A megyei és városi vezetők a falusi és városi származású munkások közelítése érdekében sem tettek gyakorlati intézkedéseket, ugyanis, ahogy számos példa (például az alacsonyan tartható bér) igazolta, ez nem is állt érdekükben.

A megkésett iparosodás hatására nagy számban és arányban került ki a munkaerőpiacra olyan aktív munkakereső, aki semmilyen érdekképviseléssel nem rendelkezett. A megyei és üzemi vezetők talán ezért tudták megtenni azt, hogy az ideológiai alapon már bírált és meghaladott Rákosi-rendszer módszerei szerint foglalkoztattak nőket a hatvanas évek közepén. Itt kell megjegyezni, hogy ehhez akár társulhatott a szocialista rendszer előtti korban gyökerezett, városi munkásokra jellemző falusiak iránt kialakult ellenszenv is. A falusi nők ötvenes éveket idéző nehézipari munkavállalása kitűnően szemlélteti a pártnak azt a nőpolitikáját, amelyben keveredtek az emancipatorikus szándékok a nők szocialista társadalomba való beillesztésével, a korszakok között fennálló folytonosságot, s a gazdasági kényszer fölényét a pártállami ideológia felett.

⁹⁵ Vas megyében csak a hetvenes évektől indult meg a mezőgazdaság átfogó gépesítése és a tsz-ek összevonása, ami jelentősen csökkentette a tsz-ek munkaerőigényét.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XIX-C-5-a 9., 41., 339. doboz. Munkaügyi Minisztérium. Iktatott iratok, 1957–1971.
- Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)
XVII.1201.c. 77. doboz. Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság általános iratai, 1958–1989.
XXIII.55.a. 8. doboz. Vas Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Munkaügyi Osztály általános iratai, 1951–1981.
XXXV.1. 1–2. ő. e. MSZMP Vas Megyei Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1958–1980.
XXXV.1. 1–2. ő. e. MSZMP Vas Megyei Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1958–1980.
XXXV.7. 1–2. ő. e. MSZMP Szombathelyi Városi Bizottság Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1958–1980.
XXXV.7. 1–2. ő. e. MSZMP Szombathelyi Városi Pártbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1958–1980.
- A Belügyminisztérium Helyi Ipar Igazgatósága 13.304/1951. számú közleménye a nők fokozottabb bevonásáról a termelésbe.
- A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1004/1953. (II.8.) határozata az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről.
- A Munkaerőtartalékok Hivatalának 1/1957. (I.5.) számú, a munkaközvetítő irodák felállításáról és működéséről szóló utasítása.
- A Munkaügyi Minisztérium 11/1961. (XII.23.) számú rendelete a munkaközvetítő irodák felállításáról és működéséről szóló 1/1957. (I.5.) MTH számú utasítás kiegészítéséről.
1949. évi népszámlálás 8. *A foglalkozási statisztika részletes eredményei*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1950.
1949. évi népszámlálás 8/a. *Nagyobb városok foglalkozásstatisztikai adatai. Kiegészítés a foglalkozási statisztika részletes eredményei című kiadványhoz*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1950.
1949. évi népszámlálás 9. *Demográfiai eredmények*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1950.
1949. évi népszámlálás 12. *Összefoglaló főeredmények*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1952.
1960. évi népszámlálás 3h. *Győr-Sopron megye személyi és családi adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.
1960. évi népszámlálás 3i. *Veszprém megye személyi és család adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.
1960. évi népszámlálás 3j. *Zala megye személyi és családi adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.

1960. évi népszámlálás 3k. *Vas megye személyi és családi adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.
1960. évi népszámlálás 3m. *Tolna megye személyi és családi adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.
1960. évi népszámlálás 5. *Demográfiai adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.
1960. évi népszámlálás 6. *Foglalkozási adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1963.
1960. évi népszámlálás 9. *A keresők munkahelye és lakóhelye*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1963.
1960. évi népszámlálás 13. *Összefoglaló adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964.
1970. évi népszámlálás 4. *Vas megye adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1971.
1970. évi népszámlálás 24. *Foglalkozási adatok I.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1973.
1980. évi népszámlálás 33. *Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1983.
2011. évi népszámlálás 3. *Országos adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013.

Interjú Jutka álnévű bejáró munkásnővel 2013. 03. 15-én, 2014. 03. 27-én, 2018. 07. 24-én, 2018. 10. 28-án, készítette Kisörsi Zsófia. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Böhm Antal – Pál László 1985: *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma*. Kossuth, Budapest.
- Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok* (146.) 1. 47–78.
- Horváth Sándor (szerk.) 1962: *Vas Megyei Termelőszövetkezetek Évkönyve 1961*. Vas Megye Tanácsa VB Mezőgazdasági Osztálya, Szombathely.
- Kisörsi Zsófia 2017: Félúton: A Szombathelyi Cipőgyár ingázói a hatvanas években. In: Bartha Eszter – Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 131–156.
- Németh Edina 1985: *Sabaria Cipőgyár. „Jubileumi megyei pályázat 85” Ifjúsági kategória*. Bezsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely.
- Novák Zoltán – Varga Józsefné 1972: Iparfejlődés (1960–1970). *Vasi Szemle* (26.) 4. 501–514.
- Rácz János 1985: Vas megye négy évtizedes társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésének főbb jellemzői. *Vasi Szemle* (39.) 1. 2–20.

- Szelényi Iván – Konrád György 1969: *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai, Budapest.
- Szelényi Iván – Konrád György 1971: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Válóság* (14.) 12. 19–35.
- Thirring Lajos 1935: Tájékoztató adatok az iparforgalmi keresőnéesség ingavándorlásáról. *Statisztikai Szemle* (13.) 1. 12–22.
- Varga Zsuzsanna 2009: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle* (51.) 2. 231–258.
- Varga Zsuzsanna 2012a: „Fél lábbal a földön, fél lábbal az iparban.” A kétlakiakról szóló diskurzus főbb fordulópontjai az államszocializmus időszakában. In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl*. L'Harmattan, Budapest, 93–107.
- Varga Zsuzsanna 2012b: Mit ér a munkás, ha a paraszt (is)? A falusi munkásság és hatalom a Kádár-korszakban. *Korall* (13.) 49. 37–57.
- Vasi Szemle Szerkesztő Bizottság 1993: Köszöntjük a 70 éves Gonda Györgyöt. *Vasi Szemle* (47.) 4. 608–609.
- Zala György 1958a: Ipari dolgozóink ingavándorlása. *Demográfia* (1.) 1. 108–117.
- Zala György 1958b: Magyarország ipari dolgozóinak ingavándorlása. *Földrajzi Közlemények* (6.) 3. 265–285.